

Eurooppalaisen henkirikoksen seitsemän vuosisataa

■ PAULIINA RAENTO

Pieter Spierenburg: *A History of Murder. Personal Violence in Europe from the Middle Ages to the Present*. Polity 2008.

Fritz Langin elokuva *M – kaupunki etsii murhaajaa* (1931) kiteyttää murhaan liittyviä trendejä Napoleonin ajalta 1960-luvulle. Yksilöllinen väkivalta oli yhä harvinaisempaa, mutta se keskittyi kaupunkeihin ja kauhistutti kasvottomuudellaan. Kieroutuneet sarjamurhat, ventovieraiden ryöstöt ja alamaailman jengien väkivallanteot tekivät olosta turvattoman. Intohimorikoksia ja näkyvämmäksi muuttunutta parisuhdeväkivaltaa suuri yleisö sen sijaan intuitiivisesti ymmärsi. Poliisi käytti rikosten selvittämisessä uutta teknologiaa sekä vaali kuria ja järjestystä ohjattamalla työväestöä. Kaupungit valaistiin kaasulampuilla ja turhautunutta nuorisoa ohjattiin urheilun piiriin. Suhde kipuun oli irrottanut kristillisestä kärsimyksessä puhdistautumisesta, lisäksi oli ryhdytty käyttämään anestesiasia ja aspiriinia. Tilastojen ja ilmapiirin ristiriitaa siis selittää poliittisten, kulttuuristen, sosiaalisten ja demografisten tekijöiden monimutkainen vuorovaikutus.

Historiallisen kriminologian professori Pieter Spierenburg Rotterdamin Erasmus-yliopistosta omaksuu tämän näkökulman henkirikoksiin Euroopassa. Hän on nimekäs asiantuntija alalla, jonka tutkiminen pääsi vauhtiin vasta 1980-luvulla. Perusajatuksena on,

että rikosten tarkasteleminen pitkällä aikavälillä suhteessa kulloisiinkin olosuhteisiin nostaa esiin yhteiskunnallisen muutoksen ja selittää ilmiön vaihtelua. Hengeniiriston tapauksessa lähdetään siitä, että toisen ihmisen tappamisella on aina vahva vaikutus osallisiin, niin tekijöihin kuin todistajiinkin (uhrista puhumattakaan). Tapahtuman seuraukset kertovat kulttuurista, sukupuolten keskinäisistä suhteista ja yhteiskunnan valtarakenteista. Tarkastelua syventää sosiologin ote.

Spierenburg aloittaa keskiajasta, jolloin valtion rakenteiden asteittainen kehitys teki yksityisasianta julkista järjestystä uhkaavan rikoksen. Tuolloin soturieliitit alkoivat taipua institutionalisoituvan väkivallan monopolin edessä, ja tietoja henkirikoksista ryhdyttiin kirjaamaan. Yksinkertaisessa kaaviossa Spierenburg tiivistää niiden määrällisen muutoksen seitsemän vuosisadan kuluessa. 1300-luvulta 1500-luvun puoliväliin saakka Euroopassa riistettiin henki keskimäärin 35 ihmiseltä 100 000 asukasta kohti vuodessa. Joissakin kaupungeissa luku oli moninkertainen. Tätä seurasi roima ja tasainen pudotus, joka parissasadassa vuodessa laski luvun viiteen ja 1900-luvun puolivälin jälkeen alle yhden. Tämän jälkeen murhien ja tappojen suhteellinen määrä alkoi taas kasvaa.

Selitystä haetaan tarkastelemaan sukupuolta, ikää ja sosiaaliluokkaa sekä tehtyjen henkirikosten tyyppiä poliittisen, kulttuurisen ja demografisen kehityksen kontekstissa. Etnis-kulttuurinen tausta ja rotu ovat Euroopassa merkinneet selvästi vähemmän kuin Yhdysvalloissa, kristittyjen ja juutalais-

ten välisiä jännitteitä lukuun ottamatta. Muutos on edennyt rituaalisuudesta instrumentaalisuuteen ja impulsiivisuudesta suunnitelmallisuuteen. Kirjassa esitellään tilastotietoa myös alueellisesti, erityisesti Britanniasta, Hollannista ja Saksasta – sekä jonkin verran Suomesta, Heikki Ylikankaan tutkimuksiin nojautuen. Havainnollinen numeroiden vertailu osoittaa paneutuneisuutta, joskin se on paikoitellen kuivakasta.

Kunnia on esimerkki vahvasti sukupuoleen sitoutuvasta motiivista tappaa toinen ihminen. Mikä miehelle oli kunniakasta, oli naiselle häpeällistä. Jako säilyi pitkään, eikä naisten väkivallantekoihin suhtauduttu johdonmukaisesti suhteessa miesten toimiin. Kunniallinen nainen oli siveä, hiljainen ja passiivinen. Ennen kaikkea hän oli riippuvainen miehestä – jonka ihanteita olivat fyysinen kyvykyys, urheus ja hanakkuus tarttua väkivaltaan kunnian puolustamiseksi. Naisen oli kuitenkin kannettava vastuu omasta käytöksestään, mikä tarkoitti kaikkien pahojen puheiden välttämistä. Raiskatuksi joutuminen oli tavaton häpeä, olihan sekin avioliiton ulkopuolista – siis tuomittavaa – seksiä, johon tekijä oli jotenkin provosoitunut. Tämän ”omaisuusajattelun” ja uskonnollisen moralismin vaikutusvalta näkyy muun muassa siinä, että raiskaus määriteltiin rikokseksi vasta modernissa kansallisvaltiossa ja aviomies sai raiskata vaimonsa Suomessakin vuoteen 1994 saakka. Lapsenmurhasta syytettyjen määrä väheni saman kehityksen myötä ja syytettyjen profiili muuttui. Moraalinen tuomio avioliiton ulkopuolisesta seksistä menetti merkitystään, riskiryhmään kuuluva

palvelusväki hupeni, abortti lailistettiin, ehkäisy pilleri keksittiin ja avoliitot yleistyivät. Köyhyyden ja alisteisen aseman sijasta lapsenmurha alkoi yhdistyä hulluuteen.

Kunnia piti säilyttää suhteissa sekä vertaisiin että alamaisiin. Jälkimmäisiä eliitin sopi kohdella hyvinkin kovakouraisesti rangaitusta pelkäämättä ja omat palvelijat saattoi määrätä sijaiskärsijöiksi. Varsinkin yläluokkaisille nuorille miehille väkivalta oli keskiaikaisissa kaupungeissa elämäntapa, jopa viihdettä, kun muut mittelivät lähinnä työasioissa. Kunniaan liittyvä väkivalta oli oikeutettua rituaalein ja normein koodatun sääntelyn puitteissa. ”Kunniamurhien” kriminalisointi käynnistyi vasta 1500-luvun puolivälissä, kun kaupunkien ja maa-alueiden hallitsijat halusivat järjestystä. Verikostoa alettiin kitkeä pakottamalla tappajan ja uhrin omaiset sovitteluratkaisuihin. Näissä kohtaamisissa rituaaliset elementit – suudelmat, kädenpuristukset ja Ruotsi-Suomesa ”verirahat” – korvasivat koston ja vahvistivat tasaveroisuuden ja rauhan. Ritualisoiminen huipentui kaksintaistelussa, joka yleistyi verikoston jälkeen.

Henkirikoksista rangaistiin yleisesti jo 1600-luvun puolivälissä. Armo oli ollut kuninkaallinen yksinoikeus, jota hallitsija oli käyttänyt yhtenä välineenä maallistuvan valtion aseman lujittamisessa. Vahvistuvassa valtiossa ratkaisut tehtiin yhä useammin tuomioistuimissa. Järjestelmällinen oikeuskäytäntö edisti yhteiskuntarauhaa, johon kirkko oli patistanut. Valtion pakko laajeni kokonaisvaltaisempaan veronkantoon ja armeijapalvelukseen. Samalla kehittyi kansalaisten ja territorion hallinnassa

välttämätön väline, tilastotoimi, jota Spierenburg ei erittele, mutta jota hän käyttää vakuuttavasti. Kuilu virallisten ja kansanomaisten ”reiluuden” ja ”kunniallisuuden” käsitysten välillä leveni. Itsemurha lakkasi olemasta rikos 1700-luvulla, mutta sitä pidettiin yhä häpeällisenä ja kunniaattomana. Itseltään hengen riistäneiden määrä ylitti asteittain muiden tekemien veritekojen määrän kaikissa tarkastelluissa maissa.

Samaan aikaan uudistui käsitys maskuliinisuudesta ja kunniaista. Kunnia miellettiin nyt henkiseksi ja yksityisemmäksi asiaksi. Valistusajattelu vaikutti suuresti tähän pasifikaatioon, joka koski erityisesti yläluokkaisia miehiä. Järkeä voitti brutaalin voiman ja sivistys korostui kyvykkyyden mitana. Valistuksen ihanteita seuraten kunnia myös demokratoitui, kun rehellinen kansalainen korvasi prinssin esikuvana. Kriminalisoinnin lisäksi aatemaailman muutoksesta seurannut miesten impulsiivisen aggressiotason lasku, vahvistuvan valtion rauhoittava vaikutus eliitteihin ja tarve kontrolloida kasvavia kaupunkeja olivat osia siinä monimutkaisessa, keskinäisriippuvaisessa vytyhdessä, jonka vaikutuksesta murhat ja tapot Euroopassa vähenivät.

Spierenburg käsittelee vakuuttavasti myös alueellisia eroja monissa mittakaavoissa. Seitsemän vuosisadan aikana ihmisiä on tapettu hetken mielijohteesta siellä, missä on viinaa, seksiä, rahaa ja äärimmäisiä tunteita: tavernoissa, peliluolissa ja ilotaloissa. Historiikkeissa, pöytäkirjoissa, kertomuksissa ja balladeissa erottuvat myös tienvarret ja risteykset, jotka viittaavat sekä henkirikosten

välineellisyyteen että paikan tarjoamaan tukeen. Kaksintaisteluja käytiin kaupungeissa, väkivaltaiset ryöstöt ja kylätappelut luonnehtivat maaseutua. Kaupunkien ja valtioiden verisiä marginaaleja olivat muurien reunustat ja rajaseudut – liikkuvan ja syrjäytyneen väen perifeeriset solmukohtat, joissa keskushallinnon ote oli suhteellisesti heikko. Koko Euroopan mittakaavassa rauhallisinta oli Länsi- ja Keski-Euroopassa, joiden imperiumit ulkoistivat väkivaltaa muihin maanosiin erityisesti 1800-luvulla. Murhanhimoisempia oltiin tuolloin eurooppalaisen vallan periferiassa, vyöhykkeellä Irlannista Välimeren piirin kautta Balkanille ja itäisen Euroopan poikki Suomeen. Sata vuotta myöhemmin henkirikosten ydinalueeksi olivat nousseet suurimmat metropolit, jotka muodostivat uudenlaisen verkoston eurooppalaisen murhan kartalle. Globalisaation kiihdyttämä ihmisten liikkuvuus yli valtioiden rajojen muokkasi tilannetta siten, että tekijän kansalaisuus ja rikoksen paikka korreloivat keskenään yhä harvemmin.

Vuonna 1970 alkaneella jaksolla eurooppalaisen henkirikoksen historian trendit ovat muutenkin keikahtaneet päällelleen. Henkirikosten väkilukuun suhteutettu määrä nousi tilastollisesti merkitsevästi muutamassa vuosikymmenessä kaikissa tarkastelluissa 17 maassa. Keski-ajan verrattuna ajanjakso on veretön, mutta henkirikosten rakenteen muutos on tärkeä. Kun 1960-luvulla hengestään pääsi keskimäärin 0,7 ihmistä kutakin 100 000 asukasta kohden, 2000-luvun alkuvuosina luku oli 1,2. Lisäksi vakavien väkivallanteekojen uhreista yhä useampi jää eloon, kos-

ka hoito on aikaisempaa parempaa, viestintäverkko tehokas ja hoitopaikkoja tiheämmässä. Spierenburg toteaa, että osaa lisäksi selittää herkkyyks ilmoittaa väkivalta, mutta osa kasvusta heijastaa todellista muutosta yhteiskunnan rakenteissa ja käyttäytymisessä. Yksi esimerkki on henkirikosten ammattimaistuminen ja yhä suurempi liittyminen globaaliin huumekauppaan ja muuhun rikollisuuteen. Spierenburgin mielestä tämän merkitystä aliarvioidaan tutkimuksessa.

Muutosta käyttäytymisessä havainnollistaa kunnian käsitteen ja siihen liittyvien rituaalien paluu. Tämä ilmenee esimerkiksi Ranskassa maahanmuuttajien lähiöissä, joissa nuoret miehet kiinnittyvät ”kunnioituksen” koodistoon. Syntyntä uutta territoriaalisuutta ruokkii kaupunkien etnis-kulttuurinen eriytyminen. Samat ilmiöt tunnetaan Yhdysvaltain vanhojen teollisuuskeskusten väkivaltaisista sisäkaupungeista ja katukulttuurin symboliikasta. Harmittavaa on, että Spierenburg sivuuttaa nämä yhtäläisyydet, vaikka korostaakin globalisoitumista yhtenä muutoksen selittäjänä. Entiset sosialistimaatkin mainitaan vain ohimennen.

Spierenburg pitää monisyisen aiheensa ja pitkän ajanjakson koossa taidokkaasti läpi kirjan. Eteneminen on johdonmukaista ja luki ja ymmärtää yleisten yhteiskunnallisten prosessien ja henkirikosten muuttuvan suhteen. Kansalaisten kytymätöntä kiinnostusta veritekoihin sivutaan, mutta historiallisilla esimerkeillä ei mässäillä vaan tutkija käyttää niitä neutraalisti asiansa havainnollistamiseen. Sen sijaan lyhyet päätelmät ovat hienoinen pettymys, koska ”sivi-

lisoitumisen” teoreettisista ulottuvuuksista sekä niiden suhteesta henkirikosten rituaalisuuteen, impulsiivisuuteen, välineellisyyteen ja suunnitelmallisuuteen olisin lumenut enemmänkin. Viime vuosi-
na kuohuttaneita kunniamurhia, joissa miespuolinen sukulainen tappaa perheelle häpeää aiheuttaneen naisen, ei käsitellä. Toteamukset murhan uudesta ”valtion rajat ylittävästä luonteesta” yhdyntävässä Euroopassa ja valtion merkityksen heikkenemisestä globalisaation kontekstissa olisivat ansainneet syvällisempää huomiota, koska modernin valtion kehittymisen ja henkirikoksen suhde on käsitelty kirjassa niin ansiokkaasti.

Kirjoittaja on kulttuurimaantieteen professori Helsingin yliopistossa, tiedetoimittaja ja Pelitoiminnan tutkimusäätiön tutkimusjohtaja.